

Búzás Huba

„Csillagbörtönből a csillagokba”

Egy vers Határ Győző halálának évfordulójára

Határ Győző életműve – talán nem vetem el a sulykot – Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Juhász Ferenc vagy akár Illyés Gyula életműve jelentőségével vetekszik. Más szerzőket is nyugodtan említhetnék. Ezzel ma esti találkozásunknak, beszélgetésünknek okát is adtam. Hogyan létezik az, hogy az említettekhez képest – és a nem említettekhez képest is – Határ Győző életműve alig ismert, alig emlegetett, méltánytalan mellőzöttségben részesül? Mindez úgy történhetett, hogy se a hazai irodalomkritika, se a népszerűsítő sajtó, se a korabeli média, se a hivatalos kultúrpolitika nem tette meg azt – sem időben és később is alig-alig –, amit ez az életmű eleve megérdemelt volna. Ennek következtében életműve sokkal-sokkal nagyobb jelentőségű ismertségénél. Alakja e történeti félhomályban fölényben magasodik.

Ma a dolgunk, hogy a figyelmet évtizedes mulasztásainkra irányítsuk. Ma a dolgunk, hogy az olvasók figyelmét legalább arra hívjuk fel, mit nyújt, mit nyújthat, mit nyújthatna számukra, számunkra Határ Győző írásművészete. Ketten vállalkozunk – Füleki Gábor irodalomkritikus és én – arra, hogy Határ Győző zsenijéről beszéljünk.

Mert a hazai irodalmi közvélemény – és sajnos ezáltal a külföld is – vonakodva vesz róla tudomást. Pedig nagy mellénnyel dicsekedhetnénk kivételes írói erényeit kínálva, hisz’ a világirodalomnak is többkarátos értéke lehetne, magasan növelhetné a magyar irodalom presztízsét, rangját, nimbuszát a világban. A Kossuth-díjat, igaz, 1991-ben, 77 évesen megkapta, majd tíz évvel később Márai Sándor-díjban is részesült. Nem nagy ügy – mondhatnátok vagy mondom is – manapság akár 44 éves dalénekes is megkaphatja a Kossuth-díjat; devalválódik az értéke. De fogalmazunk barátságosabban: mára már mértékadó – helyesbíték: némely mértékadó – irodalmi körökben fel- és elismert a géniusza, megismeréséről persze szó sincs. Viszont figyelmen kívül sem hagyható. Ezért is lelkesedve állapítjuk meg, hogy itt ül közöttünk Kellei György író, újságíró, régi barátunk, aki személyesen találkozott a költővel, amikor 1996-ban Határ Győző egy költeményével elnyerte a Quasimodo-émlékdíjat. Interjút készített vele. Határ 82 éves volt akkor. Ez is bizonyítja: költőknél nincs túl magas kor, költő nem lehet öreg. Tudjuk, Goethe, sőt Victor Hugo is egyaránt nyolcvanhárom éves korukban hunytak el, mindvégig megőrizve alkotóerejüket. Határ Győző ugyancsak megőrizte: utolsó éveinek verseit, a *Télikek*-et 2010-ben az Írószövetségben mutatták be, a Széphalom Könyvműhely adta ki, sajnos, már posztumusz.

Domokos Mátyás – azóta szintén elhunyt, kiválóbaknál is kiválóbb esszéíró-kritikusunk – szellemes megfogalmazása szerint Határ Győző „*a magyar irodalom egyszemélyes nemzeti parkja*”. Oly mértékben találónak érezzük e metaforikus megállapítást, hogy megismételjük: „Határ Győző a magyar irodalom egyszemélyes nemzeti parkja”. Csakhogy ez a nemzeti park a múlt század harmincas éveitől kezdődően tiltott volt, üldözött volt és megsemmisítésre ítélt volt; ill. a későbbiekben is zárva tartották előlünk a rendszerváltásig.

E kártékony időszaknak mindmáig viseljük a nem kevésbé kártékony következményeit: az iskolai tananyagból hiányzik, mostohán, ismeretlenként bánik vele az irodalmi közvélekedés, idegenkedik tőle az olvasóközönség. Személyes tapasztalatok bizonyítják: antikváriumok literatúrával hivatásszerűen foglalkozó szakemberei se mindenkor és mindenhol tudják, hogy kinek a könyvét árusítják, ha van egyáltalán polcaikon. A pesti Múzeum körút 10-12 antikváriumában példának okáért itt-ott feltették a szégyenletes kérdést: ki a keresett szerző, miket írt, konkrétan mely köteteit keressük. Néhány kötet cím hallatán – *Plasztikzacskó, Hajszálhíd, Léptékváltás, Léleknek rengése, Lélekharangjáték, Medvedorombolás, Szélhárfa* – fejüket rázták: olvasó ezeket még nem kereste, gépi nyilvántartásuk szerint sem adtak el Határ-kötetet. Akadt, ahol közölték: tavaly elkelt egy kötete, az *Özön közöny*. (Tudtam erről, én vettem meg.) Veszprém egyik Libri-könyvesboltjában pedig megtudtuk – számítógépére klikkelgetve állapította meg az eladó –, hogy az ország Libri-boltjaiban sehol sem árulnak, központi raktáraikban pedig nem tartanak Határ Győző-műveket. Nem szól róla se a *Világirodalmi Kisenciklopédia* (Gondolat, Bp. 1976.), se a *Híres írók és költők* (Budakönyvek, Bp.1995.) nem említi a XX. századi írók között.

Tegyük fel magunknak a kérdést: mégis mik ennek a háttérokai? Az egyik ok: hosszú időn át hiányzott a hazai irodalmi köztudatból – külföldön élt. Ami nem kellő indok, mert a „*külföld*” politikai fogalom; a kultúrájának semmi köze az országhatárokhoz. Magyar irodalom egy van: talaja, földje a magyar nyelv. A másik ok: européer alkata – ami igaz. Határ Győző csakugyan européer szemléletében, műveltségében, műveiben, magatartásában. Ami igencsak összeegyeztethető hazaszeretetével. Hazaszeretete fájó, népe iránt fájdalmas részvétellel teli és rendíthetetlen. Hazafi volt. Az is maradt. Életútja szól erről.

Mi is szóljunk tehát mindennek előtt életútjáról. Határ Győző eredetileg Hack Viktor néven 1914. november 13-án született Gyomán, és elhunyt 2006. november 27-én Londonban 92 évesen. Apja erdélyi szász családból származott, és a nagy múltú gyomai Kner Nyomdában dolgozott nyomdászként. Győző Gyomán könyvek közé született. Könyvszeretete végigkísérte életét. 1938-ban diplomázott a Budapesti Műegyetem Építész-mérnöki Karán. Egyetemi évei alatt főként filozófiával foglalkozott; különösen Nietzsche művészetfelfogását érezte magáénak. Emellett megtanult

németül, olaszul, spanyolul, franciául és angolul; egyik szeretője orosz nyelvre is oktattatta – eredményesen.

Szociális igazságérzete fordította szembe Horthy urizáló, félfasiszta rendszerével. 1943-ban *államellenes szervezkedés* miatt a Sátoraljaújhelyi Törvényszék fogházra ítélte. Ismert, hogy a Kállay-kormány kiugrási kísérletétől tartva a németek (a Gestapo és főként az SS-alakulatok) 1944. március 19-én szállták meg hazánkat. A Sátoraljaújhelyi Börtön fogházában raboskodó politikai foglyok – Határ Győző is – ezt hírül véve március 22-én fellázkodtak, hogy nemzeti ellenállást szervezzenek. A börtönlázadást német SS-egységek fojtották el. A fellázadt rabok legéppuskázását a börtönparancsnok akadályozta meg. A költőt büntetőszázadba sorozták, ahonnan azonban 1944 végén sikerült megszöknie. Budapesten a Wallenberg-házban, az ún. Svéd-házban rejtőzött el. Miután Horthy 1944. október 16-án Szálasi Ferencet, a náci-fasiszta nyilas-párt vezérét – a „Nemzetvezetőt” – nevezte ki miniszterelnökké, a költő e biztonságosnak vélt házban vészelt át – kivételes szerencsével – a nyilasok rémuralmát. 1945. január 7-én ugyanis a Svéd-ház nyilas lerohanását egy szekrény felső polcán elbújva élte túl. Ezen az éjszakán a nyilasok a Svéd-házból 130 rejtőzködőt hurcoltak el és lőttek a Dunába. (Budapesten összesen mintegy 3-4000 embert; a pontos szám nem ismert.)

Határ Győző a béke első éveit, évtizedét is megszenvedte. A formálódó Rákosi-diktatúrát elítélő, szabadságszerető közéleti megnyilvánulásai miatt a kommunista „párt-maffia” – élén Gerő Ernővel – üldözőbe vette. Olyannyira, hogy beteg apját és anyját is zaklatták. Üldöztetése miatt, kilátástalanságában felvásárolta és elégette saját – *Ragyogó szívvel, remete arccal* című – verseskötetét. Ez időben Hamvas Béla, Szentkuthy Miklós és Weöres Sándor voltak a barátai, de kapcsolatban állt Szabó Lőrincsel és Füst Milánnal is. *Héliáne* című regénytrilógiája 1947 karácsonyán jelent meg. Az *Őrzők könyve* című művét 1948-ban írta. 1949 közepén határozta el, hogy a Rákosi-diktatúrából emigrál. 1950. január 13-án a határon fogták el. Letartóztatták, és a szegedi Csillagbörtönbe vitték, ahol vallatták, kínozták, ekkor vesztette el bal fülére a hallását. Rákosi „bíróháza” tiltott határátlépés kísérlete miatt (a név a végzet?) 2 és fél évi börtönre ítélte. Eleinte a Csillagbörtönben raboskodott. Később rabmunkára a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem építkezéseire vezényelték, ahol eminens szellemi társaságban (pl. Cziffra György zongoraművész volt a rabtársa) robotolt. Leromlott fizikai állapotban került a hírhedt Márianosztrai Fegyház és Börtönbe, ahol alultápláltságtól és hidegtől szenvedve írta meg nagy misztériumdrámáját, a *Golghelóghi-t*. (*Füleki Gábor annyiban egészítette ki tudomásunkat, hogy papír és írószerszám hiányában a költő a börtönben „csupán” memorizálta művét, majd szabadulását követően vetette papírra a drámát.*)

Szabadulása után Határ Győző egy évig az Állami Ipari Tervezőirodában dolgozott tervezőmérnökként. Vonaton utaztában ismerte meg későbbi feleségét, *Prágai Piroskát*. E szerelemnek köszönhető a *Tururu és Tüürü* című meseregénye.

(*Füleki Gábor Határ(r)okon című esszéjének – megjelent az AGRIA 2017. évi nyári számában – bevezetője kitér az író eddig nem említett legfontosabb műveire: Csodák Országá HÁTSÓ-EURÁZIA, Darályvilág Buzdugániában, Anibel, Éjszaka minden megnő, Pepito és Pepita című regényeire, Intra muros, Filozófiai zárlatok, A Fény Megistenülése, Szentföld a Föld című bölcséleti műveire, valamint háromkötetes Életút című vaskos önéletírására.)*

Az 1956-os forradalom a Visegrádi Alkotóházban érte az író. Ekkor már 42 éves. 1956 végén Angliába emigrált. Ötven évig élt Londonban. 1957 és 76 között a BBC magyar adásának volt a munkatársa. Huszonöt éven át angol diplomatákat tanított magyarra a brit külügy megbízásából. Ebből élt. A londoni St. George's kórházban érte a halál 92 éves korában. Feleségét csak tíz nappal élte túl. Temetése 2007. január 23-án 15 órakor volt Budapesten a Farkasréti temetőben. Az angol nagykövetség és Hiller István miniszter búcsúztatta. Életében Anglia volt a menedéke, halálában megtért a honi földre. Szellemi hagyatékát a Petőfi Irodalmi Múzeumra hagyta. (*Mindnyájunkat örömmel töltött el, hogy az antikvárium látogatói között Londonban született és korábban ott élt angol állampolgárok is hallhattak Határ Győző kimagasló írói nagyságáról.*)

Kérdésként merülhet fel: milyen belső készítés indított arra, hogy Határ Győző halála 10. évfordulóján emlékverssel tisztelegjek a költő előtt, ill. mi sarkall arra, hogy életműve, írásművészete jelentőségéről szóljak. Holott nem vagyok se irodalomtanár, se történész, se műkritikus, pláne nem más szerzők hívatlan propagátora. Egyáltalán: miért vagyunk itt belső kényszertől űzve, indítatva? Nem tudunk erre más magyarázatot, választ adni, csak... hogy *helyre álljon egy megbicsaklott értékrend*. Keveset tehetünk evégett, de ezért.

Nyilván ez keltette föl nemcsak Füleki Gábor érdeklődését – aki benső ismerője Határ Győző írásművészetének –, hanem e kérdés foglalkoztatta leginkább *Szakolczay Lajost* is, egyik legkiválóbb irodalom- és művészetkritikusunkat. Egy baráti beszélgetés közben – még kéziratban – neki olvastam fel a szóban lévő *Csillagbörtönből a csillagokba* című emlékverset. (Szakolczay Lajos egyik legutóbbi nagy esszé-kötetében, a *Nagybányától Picassóig* címűben a költő írásművészetének 4-5 kritikai tanulmányt szentelt.) Kérdésére azt válaszoltam, hogy Határ Győző szellemi alkatát, szemléletét, írói törekvéseit rokonnak érzem. Hosszú időn át én is hiányoztam az irodalmi köztudatból; nem külföldön éltem ugyan, de itthon *hallgattam* (nem írtam, nem publikáltam) huszonhárom éven át. Valamint nem kevésbé az *irodalmi groteszk* (a nevetséges és a borzongató kereszteződése egy irodalmi műben) művelője volt ő is, mint én.

(*Ennek illusztrálására olvasta fel Füleki Gábor a költő Hajszálhíd c. verseskötetéből az alábbi jellegzetes irodalmi groteszket.*)

A haladás örömei

ötterekú állapotodik meg a ház előtt
gyászfekete elektronikus tragacs
örvendezetek újdonszenvedők:
tárul a hullaputtony felnyílik a kas
az emeleti rokonság az ablakon át
aláhullajtja ha kije van – elköltözött
elektronikusan felizzik a zsarát
s ő lehamvad a gyorsrostélyok között
ömlik a gáz sok ezernyi lyukon
kék ibolya láng ugrál hő kigyócsövein
s ő – megindulva gyászukon-bajukon
visszadudál: hátramaradott szeretteim!
Az engesztelő gyászmisét no rokon
utána a tűzbe! – gépésze rivall
s lelkiüdvéért mint a zsír: magnetofon
ég-nyekereg egybeolvad csontjaival
most vígasztaló-gombot nyom a gépész
koszorú hamvad szalagos virágkosár
bölcs elektronikus haladás – megáll az ép ész
nincs többé papolás esernyők temetői sár
hurrá! ezután nem megyünk el hazúlról
komótosan ablakból helyben-temetünk
és hogy meg ne feledkezzünk az Úrról:
ott ég Ő is a misében – szétmállt veletünt...
Istenhózzád!... Le se kalimpál – ég szemfedele:
berágják zuzalékolják szeletelik
s hogy megindul az ötterekú targonca vele
pernyéjével alul a celofánzacskó megtelik
a sarkon szemetesékkal összeakadva
– a két autó tapintatból hasonlatos –
a targonca-katlan szalutál s átaladja:
kegyeletből szemeteséknek kijár a hatos
Olcsó ő higiénikus kis helyet igényel
s eltűnván szem elől kezdődhet a tor!
– ez ultramodern elektronikus leleménnyel
mely házaink közt jár már itt zúg-zakatol
1965

Idézzünk még valami fontosat tőle! Határ Győző kultúránk állapotát – ma is érvényesen – a következő ténymegállapítással jellemzi. Tőle citáljuk *Özön közöny* című bölcséleti művéből (104. old.):

„amikor a civilizáció mikrométerrel mérhető hártavékony máz csupán, és a négy-ötévesek értelmi fokán megrekedve, a visszamaradott százmilliók egy labda kergetésének ezerszer annyi figyelmet szentelnek ezen a teljes balkanizálódás felé vágató bolygón, mint amennyi felelősséget éreznek a kilakoltatott földönfutók napon olvadó szabadságáért – ma már kötve hiszem, hogy valamiről is érdemes könyvet írni.”

Lesújtó vélemény! Nemcsak földrajzilag vagyunk közel a Balkánhoz. De azért mégis írt – reménykedően – 60 könyvet, némelyik többkötetes.

Visszatérve félbeszakított gondolatmenetünkhöz (mármint a *rokon lelkek jeleniségéhez a művészetben és a világirodalomban*) annyit bizonyosan tudunk, hogy az alkotóművészek (írók, költők, festők, szobrászok, zeneszerzők) munkássága nem kizárólagosan saját kútfőjükből táplálkozik, azaz nem minden előzmény nélküli, hanem e teremtő elméket különböző szellemi áramlatok, rokonítható törekvések, életsorsok, ihlető példák, hasonló ízlés, stílus, nyelvezet, hangütés stb. kapcsolják össze, termékenyítik meg. E szellemi rokonság tartalmilag *gazdagodás*; sohasem a művészeti, irodalmi felmenő útjának folytatása, pláne nem műveinek másolása, utánzása (az utóbbi epigonkodás).

Babits fogalmazta meg: Homérosz szólítja Vergiliust, Vergilius ébreszti föl Dantét, ilyenkor századévek se számítanak.

Az egyes szerzők ezeket a kapcsolódásokat gyakran maguk is felismerik; esetleg mások ismertetik föl velük, távolba mutató szellemi eredőiket állapítva meg. Engem is meglepett például, amikor 2008-ban Ágh István a *Lyukasóra* című folyóirat hasábjain egy átfogó esztétikai elemzés keretében szembesített irodalmi felmenőimmel, szellemi, nívóbeli rokonaimmal. Eme szellemi rokonságok természetesen különböző mértékűek; vannak közelebbi és távolabbi rokonaink. Formai értelemben a szellemi attitűd – szemléleti forma, szerkezeti forma, nyelvi forma – terén az összevethetőség lehetőségei lehetnek számottevőek vagy kevésbé kimutathatóak. Minderre azért kellett kitérnem, merthogy Füleki Gábor épp efféle összevetést végzett el *Határ(r)okon* című esszéjében Határ Győző szellemi attitűdje és az emlékvers kapcsán. Tény: Határ Győzővel való sors- és életérzés-azonosulásaim egyik önkéntelen és élményszerű kifejezése az emlékvers. A vers és Füleki Gábor esszéje együtt jelentek meg először a NAPÚT irodalmi és művészeti folyóirat elektronikus lapjában, a **naputonline**-ban az író halála 10. évfordulóján 2016. novemberében. Ezt vette át utóbb az AGRIA – ugyancsak országos kitekintésű irodalmi, művészeti periodika – 2017. évi nyári száma print szedéssel. Azóta nem egy kérdező fir-

tatta: miért éreztem Határ Győzöt, magamat is szellemi *harlekinnek*? Válaszom: művészetünk okán. Ennek magyarázatát *Nietzsche művészetfelfogásában* találjuk. Azt mondta: „ki se bíránk a betekintést a valóság tébolyába művészetünk nélkül”. Mert esztétikai jelenségként csak-csak elviselhetők számunkra a lét rettenetei. Ezt bizonyítja a történelem és a művészettörténet párhuzama. Művészetünk, művészi fantáziánk, teremtő képzelőerőnk révén esztétikai jelenséggé, szimbolikus alakokká tudjuk formálni magunkat: mesefigurává, Óz Madáríjlesztőjévé, János vitézzé, Shakespeare III. Richárdjává, Weöres Sándor Psychéjévé, csörgősipkás harlekinné, különféle groteszk alakokká. *Elméinkre vagyunk utalva* – mondaná az író.

Határ Győző halálának 10. évfordulóján a következő emlékverssel tisztelegtem rokonnak érzett szelleme, monumentális életműve előtt.

Csillagbörtönből a csillagokba

Határ Győző mennybemenetele

lelencek zsoldárát hazátlanul hörögte
felöltvén hite csúfondáros maszkjait
és mindazóta máig döng a jötte,
a messze messiásaként vakít...
az út e tájt hajtúlkanyar
s a lépteim mögötte,

parancsuralmak csillagbörtönében itt
ki volt világibb más bitang magyar?
világavesztett napvitorlám
utána farvizet kavar
magamra hánykolódván

a hit szivárvány maszkjait...
azóta döng a jötte:
fönn mennydörög, tornádó tör ki torkán,
szélhárfaín üvölt az orkán;

nagy Európa-szívét hordta mellkasában,
földönfutott a földön ott ~ én itt e kín ~
villámlik ím', hogy másom végre lássam:
kis nép nyelvének hajszálhídjain
csavargó medveszív-rokon
(ma már tudom: a társam)...

két lisztesképű ezerarcú harlekin
egyensúlyozva át e csúf koron,
alattuk bűn a múlt gomolygón...
dörmölgetőn dorombolom
bohém-bizarr komoly szóm:

sok színe rím ~ de kín e szín ~
arcmásom végre lássam!
két úrpolgár, ki fáj, diderg e bolygón,
dévajkodik szitok-mosolygón,

eh, nem e satnya emberfajtól származottan,
hol minden teljhatalmú szent ma hitszegő
s teherhordóik rab világa szótlan...
szabad szólásunk szörnyetege ő,
az istenek szekerein
robogva élve-holtan,

hol más galaktikákban több a levegő...
röpíti balladás dühig e kín,
gömbhalmazokba égi mérge:
mennyből hahol a Harlekin
e görbült néma térbe,

hol minden kényúr hitszegő,
rabok világa szótlan...
búcsút ne mondj! hozzá föl sohse érve,
ne mondj imát... csak verset érte...

(Bővebb – impromptu – változata elhangzott Veszprémben az Utas és holdvilág antikváriumában – Füleki Gábor irodalomkritikus közreműködésével – az író, költő, bölcselelő, műfordító születésének 103., halálának 11. évfordulója alkalmából rendezett irodalmi esten 2017. szeptember 19-én)